

Künstler, Józefa

Położenie robotników toruńskich w dobie kryzysu gospodarczego 1930-1934

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 11 (74), 157-176

1977

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Zakład Historii Powszechnej
i Polski XIX i XX w.*

Józefa Künstler

POŁOŻENIE ROBOTNIKÓW TORUŃSKICH W DOBIĘ KRYZYSU GOSPODARCZEGO 1930—1934 *

Zarys treści. Charakterystyka przemysłu toruńskiego w latach kryzysu. Położenie klasy robotniczej. Rozmiary bezrobocia w Toruniu. Akcja pomocy na rzecz bezrobotnych.

W l. 1930—1934 cały świat kapitalistyczny, również i Polska, przeżywały trudny okres gospodarczy, który objął swoim zasięgiem wszystkie działy gospodarki. Artykuł zawiera próbę oceny zmian zachodzących w tym czasie w życiu gospodarczym Torunia oraz w położeniu jego klasy robotniczej.

Toruń, ówczesna stolica województwa pomorskiego i jeden z większych, obok Grudziądza i Gdyni, ośrodków przemysłowych na Pomorzu Gdańskim, boleśnie odczuł zachwianie gospodarki kapitalistycznej.

Według danych powszechnego spisu z 9 XII 1931 r. miasto liczyło ogółem — 53 993 mieszkańców, w tym Polaków — 51 343, tj. 95⁰/₀. Niewielka część mieszkańców (528 osób) trudniła się rolnictwem, pozostali (53 465 osób) byli związani z różnymi działami gospodarki miejskiej. Pod względem stanowisk społecznych dokonano następującego podziału ludności: 9312 — samodzielnych pracowników [sic], 40 130 — najemnych, w tym — 10 016 pracowników umysłowych, 30 114 — robotników i chałupników; 4551 osób zajmowało nieokreślone stanowiska społeczne¹.

Przemysł Torunia w okresie kryzysu przeżywał poważny regres, którego przyczyn należy upatrywać w ogólnym położeniu gospodarczym Polski. Sytuacja w mniejszych zakładach produkcyjnych, które stanowiły

---

* Artykuł został napisany na podstawie pracy magisterskiej przygotowanej pod kierunkiem naukowym doc. dra Mieczysława Wojciechowskiego.

¹ Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, *Statystyka Polski*, z. 75, *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r.*, Warszawa 1938, s. 73.

ponad 61% wszystkich przedsiębiorstw przemysłowych, przedstawiała się niepomysłnie. Kryzys szczególnie dotknął warsztaty rzemieślnicze i drobny handel, które były nastawione głównie na zaspokojenie bezpośrednich potrzeb ludności. Klienci ze wsi z powodu niskich cen na płody rolne kupowali tylko prostsze i najtańsze przedmioty. Sprzedaż za gotówkę była niewielka, a kredyty przedsiębiorstwa nie mogły udzielać ze względu na niesumiennosc dłużników. Banki nie finansowały działalności ani kupców, ani rzemieślników, ponieważ same przeżywały kryzys².

Prawie wszystkie zakłady toruńskie z powodu „kurczenia się” rynku wewnętrznego oraz zmniejszania możliwości i opłacalności eksportu coraz bardziej ograniczały produkcję. Istniały także zakłady, w których wykorzystywano w pełni posiadaną zdolność produkcyjną. Obrazuje to zjawisko tabela 1³.

Tabela 1

Liczba zakładów przemysłowych w Toruniu w 1931 i 1933 r. normalnie pracujących

Rok	Ogólna liczba zakładów	Liczba zakładów prowadzących normalną produkcję	Przykłady
1931	253	16	„Atra” Przemysł Chemiczny, Pomorska Fabryka Wyrobów Papierniczych, Toruńska Fabryka Makaronów, Toruński Młyn Parowy
1933	172	15	„Atra” Przemysł Chemiczny, warsztaty rzeźnicze, Olejarnia „Pomerania”

Jak wynika z tabeli, przedsiębiorstw wykorzystujących w pełni swój potencjał było bardzo mało. Odczuwały one mniej boleśnie skutki kryzysu, gdyż produkowały najczęściej artykuły pierwszej potrzeby, lub ich usługi były niezbędne ludności.

Niewykorzystanie zdolności produkcyjnych zakładów powodowało ograniczenie liczby zatrudnionych robotników. Istniejące w 1931 r. 253 zakłady przemysłowe mogłyby przy normalnej produkcji zatrudnić 6992 robotników, tymczasem przeciętna liczba zatrudnienia w całym roku wynosiła 2323 robotników⁴. Podobnie było w 1933 r., gdy 172 zakłady mogły przy normalnej produkcji zatrudnić 6295 robotników, a przeciętna liczba

² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Torunia (dalej cyt. Arch. Tor., Akta Mag. Tor.), sygn. 102, Statystyka i ankiety o stanie produkcji i przemysłu, k. 1—230.

³ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Stan zatrudnienia i produkcji zakładów przemysłowych, sygn. 257/A, k. 37—146; sygn. 102, k. 1—230.

⁴ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 257/A, k. 1, 2.

Tabela 2
Zatrudnienie robotników w czasie kryzysu

Lp.	Nazwa zakładu	Liczba robotników		
		jaką zakład mógłby zatrudnić przy normalnej produkcji	przeciętna zatrudnienia w całym roku 1931	w dniu 31 XII 1931r.
1	„Pedab” — Fabryka Maszyn i Okuć Budowlanych	120	11	7
2	Browar Toruński	35	17	14
3	Fabryka Pierników i Czekolady	300	131	124
4	Krochmalnia ziemniaczana	120	40	23
5	Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjnych i Budowlanych	bez ograniczeń	11	3
6	Przedsiębiorstwo Robót na- i podziemnych (sieć), F. R. Schneider i S-ka	250	12	nie zatrudniało nikogo
7	Przedsiębiorstwo budowlane, Jan Skowronek	500	20	6
8	Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjno-Budowlanych, K. Mrozowski	100	16	nie zatrudniało nikogo

zatrudnienia w II półroczu wynosiła tylko 1107 robotników⁵. Wynika, z tego, że przeciętna roczna liczba zatrudnionych robotników była bardzo niska. Zjawisko to (w 1931 r.) ilustruje tab. 2⁶.

Ponadto powyższa tabela wykazuje, że liczba zatrudnionych robotników malała w ciągu roku. W dniu 31 XII 1931 r. zatrudniano mniej robotników w porównaniu z przeciętną roczną, a nawet redukowano ich całkowicie. Małe zakłady (głównie rzemieślnicze) mogące zatrudnić przy całkowitym ich wykorzystaniu do 20 robotników, zatrudniały w tym czasie 1—5 osób (w tym uczniów i czeladników), a w wielu wypadkach właściciele pracowali sami. Podobne zjawisko występowało i w następnych latach kryzysu⁷.

Kryzys ujawniający się w przemyśle toruńskim powodował również likwidację wielu przedsiębiorstw. Porównując zakłady przemysłowe Torunia z 1929 r. z takimiż w dniu 31 grudnia 1933 r., można zauważyć, jak niewiele z nich potrafiło przetrwać ciężki czteroletni okres depresji gospodarczej. Na skutek niepomysłnych warunków przetrwały zaledwie 52 zakłady, pozostałe natomiast uległy likwidacji⁸.

⁵ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 102, k. 230.

⁶ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Sprawozdanie o stanie zatrudnienia i zarobkach w przedsiębiorstwach miejskich, sygn. 203, k. 3—7.

⁷ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Sprawozdanie periodyczne o stanie przemysłu, sygn. 877, k. 32.

⁸ O zlikwidowanych zakładach przemysłowych w poszczególnych latach kryzysu, zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Statystyka przemysłowa, sygn. 258/17, k. 476—478;

Nowo powstałe w tym okresie zakłady wytwórcze nie prosperowały a raczej wegetowały. To było jedno z głównych źródeł bezrobocia, które w okresie kryzysu urosło do największego problemu społecznego w Toruniu. Źródłem nędzy klasy robotniczej w tym mieście było częściowo i to, że nie było tu wielkich zakładów pracy, mogących zatrudnić większą liczbę ludzi (np. w 1933 r. na 172 zakłady było tylko 13 takich, które mogły zatrudnić ponad 100 robotników)⁹.

POŁOŻENIE KLASY ROBOTNICZEJ W OKRESIE KRYZYSU GOSPODARCZEGO

Chcąc przedstawić położenie robotników w Toruniu w okresie kryzysu, należy rozpatrzeć czynniki, które kształtowały ich byt. Za ogólnospołeczne czynniki ubożenia klasy robotniczej można uznać: kurczenie się zarobków rodzin robotniczych w wyniku masowych redukcji i wzrostu liczby bezrobotnych i obniżanie płac roboczych.

Ponieważ duża liczba osób stale pozostawała bez pracy, właściciele przedsiębiorstw bezkarnie wzmagali eksploatację zatrudnionych u siebie robotników żądając bardziej intensywnej pracy, obniżając płace, pogarszając warunki ubezpieczeń społecznych, nie przestrzegając ustawodawstwa pracy itp. W ten sposób starano się na barki klasy robotniczej Torunia przerzucić straty wynikające z niepełnego wykorzystania aparatu produkcyjnego.

Wyraźny nacisk przedsiębiorstw na redukcję wysokości stawek płac w Polsce (w tym na Pomorzu) rozpoczął się w 1930 r.¹⁰ Proces ten wystąpił również w Toruniu. Można zauważyć, że tendencja obniżania zarobków robotniczych narastała tu w okresie kryzysu stopniowo, obejmując różne działy wytwórczości.

W omawianym okresie zarobki robotników z reguły były niższe od stawek przewidzianych przez odpowiednie umowy zbiorowe. W wielu zakładach, gdzie takich umów nie było, płace kształtowały się na poziomie znacznie niższym. Przeciętne zarobki godzinowe robotników były więc zróżnicowane i wykazywały stałą tendencję zniżkową. Jako przykład mogą służyć dane o sytuacji zarobkowej w kamieniarstwie toruńskim, które zostały opublikowane w organie Narodowego Ruchu Robot-

Statystyka przemysłowa, sygn. 1583, k. 13—107; Sprawozdanie periodyczne o stanie przemysłu, sygn. 877, k. 36—43; sygn. 102, k. 2—214.

⁹ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 877, k. 20—50.

¹⁰ Z. L a n d a u, *Płace w Polsce w okresie kryzysu gospodarczego lat 1930—1935*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, t. 30, Poznań 1969, s. 95—96.

¹¹ Obrona Ludu, z 28 III 1931, nr 38, s. 5; O taryfie płac robotników poszczególnych kategorii obowiązującej z dniem 16.V 1931 r., zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Sprawy robotnicze, sygn. 954, k. 1.

niczego na Wielkopolskę i Pomorze. „Obronie Ludu” 28 III 1931 r. I tak w 1930 r. płacono w Toruniu kamieniarzom za obróbkę jednego m³ kamienia tłuczonego 6,50 zł, natomiast w okresie kryzysu — 2,50 zł¹¹.

Porównując zarobki niektórych robotników z 1934 r. z zarobkami tychże kategorii robotników we wczesnych latach kryzysu, można stwierdzić, że nastąpiło poważne ich obniżenie. Proces ten ilustruje tab. 3.

Tabela 3

Porównanie zarobków niektórych kategorii robotników w Toruniu w 1931 r. z zarobkami tychże kategorii robotników w 1934 r.

Kategorie robotników	Zarobek w zł za godzinę w 1931 r.	Zarobek w zł za godzinę w 1934 r.
Cieśla	0,92	0,85—0,78
Murarz	0,92	0,85—0,73
Robotnik etatowy	0,66	0,59—0,57
Robotnik kontraktowy		0,39

Równocześnie uwidaczniała się rozpiętość między zarobkami robotników — mężczyzn, kobiet i młodocianych. Przyuczony robotnik zarabiał w 1934 r. 0,58 zł za godzinę, przyuczona robotnica 0,40 zł, natomiast młodociany robotnik jako uczeń pobierał tylko 0,09 zł za godzinę. Rozpiętości istniejące pomiędzy zarobkami robotników, robotnic i młodocianych częściowo wynikały z wykonywania różnej pracy. W większości zakładów przemysłowych prace wymagające lepszych kwalifikacji z reguły wykonywali mężczyźni. Działyły ponadto pewne tradycje oraz niższy stopień zorganizowania kobiet w związkach zawodowych, co utrudniało prowadzenie walki o wyrównanie płac.

Ażeby odpowiedzieć na pytanie, czy zarobki toruńskiej klasy robotniczej w okresie kryzysu były niskie i czy wystarczały na utrzymanie rodziny, należy je rozpatrzyć na tle obowiązujących w tym czasie cen artykułów pierwszej potrzeby. Ceny artykułów żywnościowych w Toruniu w okresie kryzysu ilustruje tab. 4¹².

¹² O cenach artykułów pierwszej potrzeby w Toruniu w l. 1930—1933, zob.: Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia: 6/1930, s. 3; 13/1930, s. 6; 26/1930, s. 1; 30/1930, s. 3 i 14; 46/1930, s. 2; 1/1931, s. 3; 5/1931, s. 1—2; 7/1931, s. 2; 8/1931, s. 1; 10/1931, s. 2; 12/1931, s. 4; 13/1931, s. 12; 14/1931, s. 1; 15/1931, s. 3; 16/1931, s. 3; 17/1931, s. 2; 25/1931, s. 2; 26/1931, s. 1; 29/1931, s. 2; 34/1931, s. 1; 37/1931, s. 1; 40/1931, s. 1; 3/1932, s. 1; 20/1932, s. 87; 24/1932, s. 128; 26/1932, s. 139; 33/1932, s. 166; 1/1933, s. 2; 6/1933, s. 20; 8/1933, s. 34; 21/1933, s. 109; 26/1933, s. 134; 28/1933, s. 146; Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Ogólne przepisy dla spraw aprowizacji i walki z lichwą, sygn. 317/A, k. 5; Statystyka cen, sygn. 334/A, kł 10—11; Sprawozdanie: ceny mąki, zboża i chleba, sygn. 524, k. 1—4; sygn. 317/A, k. 25; sygn. 334/A, k. 78 i 263.

Tabela 4

Wykaz przeciętnych cen rocznych niektórych artykułów żywnościowych w Toruniu w l. 1930—1933

Artykuły	Jednostka	Rok			
		1930 zł	1931 zł	1932 zł	1933 zł
Mąka żytnia w detalu	1 kg	0,38	0,39	0,36	0,35
Mąka pszenna w detalu	1 kg	0,76	0,48	0,42	0,42
Chleb żytni	1 kg	0,39	0,39	0,36	0,30
Bułki	1 szt.	0,05	0,04	0,04	0,05
Mięso wieprzowe (karkówka)	1 kg	3,53	1,87	1,60	1,70
Mięso wołowe z kością	1 kg	2,60	1,78	1,45	1,32
Słonina świeża	1 kg	3,36	2,21	2,30	2,08
Smalec wieprzowy	1 kg	4,48	2,99	2,78	2,56
Salceson	1 kg	3,13	1,68	1,21	1,48
Mleko pełne	1 l	—	0,28	0,24	0,20
Kiełbasa królewiecka	1 kg	3,78	2,76	2,16	2,23
Masło	1 kg	—	4,20	4,40	3,20
Jaja	1 szt.	—	0,11	0,17	0,16
Cukier	1 kg	1,60	1,60	1,60	1,40

Z tabeli wynika, że w poszczególnych latach kryzysu ulegały obniżeniu ceny artykułów żywnościowych, co częściowo łagodziło spadek płac roboczych. Ponadto ceny artykułów żywnościowych w Toruniu w każdym roku kilkakrotnie uległy zmianie, przy czym najczęściej zmieniały się ceny chleba i mąki. Kształtowały się one w zależności od spadku, względnie wzrostu, cen zboża. Zdarzały się jednak przypadki wzrostu cen chleba, aczkolwiek ceny żyta utrzymywały się na stałym poziomie, bądź lekko niżkowały. Piekarze zazwyczaj pospiesznie reagowali na każdorazową, choćby chwilową, wzrost cen mąki lub żyta. Zaniepokojone tym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, mające na uwadze doniosłe znaczenie cen chleba w ówczesnej sytuacji gospodarczej i politycznej kraju, zalecało lokalnym władzom administracyjnym czuwanie nad tą sprawą. Zmierzano do regulowania cen chleba odpowiednio do cen zboża (głównie żyta) w celu zapobiegania nadużyciom. Wielką pomocą dla akcji lokalnych władz administracyjnych (w tym wypadku dla Magistratu m. Torunia) w dziedzinie nadzoru nad jakością i cenami chleba były drukowane sprawozdania Głównej Komisji do Badania Mąki i Pieczywa pt. *Mąka i pieczywo*, oraz cykl broszur pt. *Kształtowanie się cen chleba w Polsce*. W pracach tych zebrano wyniki akcji polepszenia jakości pieczywa oraz utrzymywania cen chleba na właściwym poziomie ¹³.

¹³ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 317/A, k. 1, 10, 25.

Egzystencja robotnika uzależniona była od wysokości zarobków oraz cen artykułów pierwszej potrzeby. Płace wielu robotników w Toruniu w okresie kryzysu były niskie (podobnie jak w całej Polsce w tym czasie¹⁴) i stale były obniżane; wystarczały tylko na skromne wyżywienie. Kiedy jednak weźmie się pod uwagę, że robotnik posiadający rodzinę, musiał opłacić równocześnie komorne (które było wysokie), zakupić odzież i obuwie, opał, to wówczas dojdziemy do wniosku, że jego zarobek nie wystarczał na pokrycie wszystkich wydatków związanych z minimum egzystencji. W tej sprawie „Obrona Ludu” informowała, że w 1932 r. w Polsce na pokrycie kosztów minimum egzystencji rodziny składającej się z 2 osób dorosłych i 2 dzieci potrzeba 172 zł miesięcznie. Tymczasem robotnik w Toruniu zarabiał tylko 60—100 zł miesięcznie¹⁵.

Trudną sytuację ludzi pracy w Toruniu pogarszały ciężkie warunki mieszkaniowe. Ludność robotnicza zajmowała najmniejsze, najgorsze i najczęściej pozbawione wszelkich wygód mieszkania, głównie jedno- i dwuizbowe. Były one położone prawie wyłącznie na peryferiach miasta, najgorzej zabudowanych i najbardziej upośledzonych pod względem urządzeń sanitarnych. Bezrobocie spowodowane kryzysem wpłynęło na zagęszczenie mieszkań robotniczych. Mimo przeludnienia dzielnic robotniczych ruch budowlany w Toruniu w okresie kryzysu zamarł prawie całkowicie¹⁶. Światło na sytuację mieszkaniową w Toruniu rzuca relacja Kazimierza Ślusarka, który stwierdza, że w jednym pokoju nieraz mieszkały 2—3 rodziny robotnicze¹⁷.

Równoległe z przeludnieniem mieszkań rosło obciążenie robotników

¹⁴ H. Jędruszczak, *Płace robotników przemysłowych w Polsce w latach 1924—1939*, Warszawa 1963, s. 184, 196—197.

¹⁵ *Obrona Ludu*, z 15 XI 1932, nr 111, s. 3.

¹⁶ Ujemny wpływ na pracę przedsiębiorstw budowlanych wywierały głównie kartele. Relacjonowali to niejednokrotnie właściciele zakładów w swoich uwagach i postulatach przesyłanych Ministerstwu Przemysłu. Z relacji wynikało, że kartele ograniczały kredyty towarowe do minimum, dyktowały niczym nie uzasadnione ceny towarów, warunki dostawy itp. W jednym z ciekawych postulatów Janusz Rymkiewicz — właściciel Budowy nr 5 w Toruniu — domagał się rozwiązania kartelu żelaznego i cementowego, obniżenia ceny żelaza i cementu, co pozwoliłoby na szersze zastosowanie w budownictwie miejskim żelbetonów. Wpłynęłoby to z kolei na obniżkę kosztów budowy i zatrudnienia większej liczby robotników niewykwalifikowanych — *Arch. Tor.*, *Akta Mag. Tor.*, sygn. 102, k. 1—230.

¹⁷ Przy. ul. Łaziennej 7 w jednym pokoju mieszkała rodzina Wróblewskich, która składała się z rodziców, trzech córek oraz żonatego syna z dwojgiem dzieci; przy ul. Grudziądzkiej w jednym pokoju mieszkała rodzina Lisiewskich składająca się z ojca i dwóch zamężnych córek z dziećmi — relacja pisemna Kazimierza Ślusarka w posiadaniu autorki, s. 1—2. Kazimierz Ślusarek jako członek KPP od 1928 r. prowadził działalność wśród bezrobotnych Torunia i okolic. W 1933 r. pełnił funkcję „okręgowca”. W kwietniu tegoż roku został aresztowany i skazany na 7 lat więzienia.

z tytułu komornego. W ustaleniu jego wysokości dużą rolę odgrywała samowola właścicieli, którzy sami decydowali o wysokości opłat, oczywiście mając na uwadze swoją korzyść. Lokatorom, którzy nie płacili regularnie za komorne, właściciele wręczali nakazy opuszczenia mieszkań, przeważnie w terminie dwutygodniowym. Robotnicy bronili się za pośrednictwem Urzędu Rozjemczego dla spraw Najmu w Toruniu¹⁸ przed bezpodstawnym podnoszeniem wysokości czynszów i przed usuwaniem ich z wynajmowanych mieszkań.

Robotników, którzy nie byli w stanie opłacić komornego, eksmitowano z zajmowanych mieszkań na podstawie wyroków sądowych. Eksmitowani musieli szukać schronienia np. u krewnych. Rzeczy, których często nie mieli dokąd zabrać, Magistrat lokował w prowizorycznych magazynach. Należy podkreślić, że eksmitowani robotnicy nie spotkali się z żadną pomocą ze strony władz miejskich¹⁹.

PROBLEM BEZROBOCIA W TORUNIU W LATACH KRYZYSU

Szczególnie ciężkie w okresie kryzysu²⁰ było położenie bezrobotnych. Bezrobocie w Toruniu w l. 1930—1934 stało się klęską społeczną, tym bardziej, że nie było żadnych nadziei na jego likwidację. Organ endecki „Słowo Pomorskie” z 1 III 1930 r. informował, że według okresowych danych statystycznych Toruń stanowił jedno z większych skupisk bezrobotnych na Pomorzu. Pod względem liczby bezrobotnych zajmował on drugie miejsce w województwie po Grudziądzu, gdzie liczba bezrobotnych sięgała 2981²¹. W 1932 r. nastąpiło nasilenie bezrobocia spowodowane jednym z wielu załamań kryzysowych na Pomorzu. Większe skupiska bezrobotnych znajdowały się w tym czasie w Grudziądzu — 8813 osób, Toruniu — 7330, Tczewie — 6813 i Gdyni — 5000 osób²². Brak poważniej-

¹⁸ Należy odnotować, że w aktach Magistratu m. Torunia zachowało się wiele informacji o takich przypadkach. Dla przykładu można podać następujący: robotnik Kraśniewski za wdzierzawienie jednopokojowego mieszkania płacił miesięcznie aż 50 zł. Tymczasem tygodniowy jego zarobek wynosił 30 zł. W wystosowanym piśmie do Komisji Rozjemczej żalił się na tak wysokie komorne, którego nie był w stanie dalej płacić — Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 1508, Wnioski o ustalenie komornego, k. 12.

¹⁹ Np. wskutek eksmisji pozbawiono mieszkań w Toruniu w okresie kryzysu oraz nie udzielono pomocy następującym rodzinom: Markowskim, Rulińskim, Lutkiewiczom i innym — relacja K. Ślusarka, s. 2; Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 302, Ruliński o eksmisję i zapłatę 549,20 zł, k. 1—35; Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 401, Lutkiewicz, k. 1—47.

²⁰ H. Jędruszczak, op. cit., s. 199—200.

²¹ Słowo Pomorskie, z 1 III 1930, nr 50, s. 2 — art. *Bezrobocie na Pomorzu wzrasta*.

²² D. Steyer, *Organizacje robotnicze na terenie województwa pomorskiego w latach 1920—1939*, Toruń 1961, s. 129—130.

Tabela 5
Liczba bezrobotnych w Toruniu i w województwie pomorskim
w okresie kryzysu

Rok	Liczba bezrobotnych w Toruniu	Liczba bezrobotnych w województwie pomorskim
1930 (26 I)	1800	
1930 (3 II)	2815	23 017
1930 (1 III)	2981	
1930 (30 III)	2473	
1931	2781	25 970
1932	7330*	26 274
1933	4000	26 050
1934	2800	31 196

* Liczba dotyczy miasta Torunia i okręgu

szego rozwoju przemysłu na Pomorzu (a więc i w Toruniu) oraz częste załamania kryzysowe powodowały, że bezrobocie w l. 1930—1934 wykazywało tu stałą tendencję wzrostu, na co wskazują dane²³ tab. 5.

W związku ze zwiększającą się liczbą ludzi bez pracy, powstawało w Toruniu coraz więcej dzielnic bezrobotnych, jak Kozackie Góry, Dębowa Góra, osiedle na Wrzosach, itp., gdzie żyli oni w katastrofalnych warunkach. Szerzyło się żebractwo. Na ulicach często zabiedzone dzieci prosiły o kilka groszy na chleb²⁴. Odpowiednikiem toruńskich skupisk bezrobotnych była „Madera” w Grudziądzu, gdzie warunki higieniczne były więcej niż rozpaczliwe. Świadczy o tym fakt, że 13 rodzin mieszkało w przerobionych na mieszkania ustępach²⁵.

Bezrobocie w Toruniu, które w okresie kryzysu urosło do zasadniczego problemu społecznego, wymagało konkretnego działania ze strony władz. Wobec braku możliwości zatrudnienia bezrobotnych przystąpiono do tworzenia różnych „komitetów pomocy dla bezrobotnych” działających pod kierownictwem sanacyjnych kół politycznych. Na fundusze komite-

²³ O liczbie bezrobotnych w Toruniu w okresie kryzysu, zob.: Słowo Pomorskie, z 26 I 1930, nr 21, s. 2 — art. *Na marginesie bezrobocia*; z 25 II 1930, nr 29, s. 4 — art. *Pomoc dla bezrobotnych*; z 1 III 1930, nr 50, s. 2 — art. *Bezrobocie na Pomorzu wzrasta*; z 30 III 1930, nr 75, s. 2 — art. *Bezrobocie na Pomorzu wzrasta*; Arch. Tor. Akta Mag. Tor., sygn. 937, Sprawy procesowe prowadzone przez gminę m. Torunia, bądź wszczęte przeciwko niej; D. Steyer, op. cit., s. 122, 129—130; J. Machowski, *Krótki rys działalności KPP w Toruniu w okresie międzywojennym*, Rocznik Toruński, 1/1966, s. 91; Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, Organizacja pomocy dla bezrobotnych, k. 393.

²⁴ J. Machowski, op. cit., s. 91—92.

²⁵ A. Perlińska, *Materiały o sytuacji mieszkaniowej bezrobotnych Grudziądza, Sprawa tzw. „MADERY”, z l. 1931—1935*, Rocznik Grudziądzki, 4/1965, s. 222.

tów składały się: zapomogi samorządów i komunalnych kas oszczędności, opłaty od przemysłu, rzemiosła i handlu, składki robotników i pracowników umysłowych, przedstawicieli wolnych zawodów, rolników, właścicieli nieruchomości, przedsiębiorstw rozrywkowych, wpływy ze sprzedaży towarów skonfiskowanych przez władze celne, opłaty dodatkowe przy uboju bydła, za używanie gazu, elektryczności i wody, dochody ze sprzedaży różnych nalepek, nadzwyczajne dopłaty do rachunków w restauracjach, kawiarniach i przedsiębiorstwach handlowych itp. Z powyższego wynika, że pomoc dla bezrobotnych opierała się głównie na świadczeniach społeczeństwa. Już w 1931 r. na ten cel wpływały znaczne sumy z różnych opłat i dopłat. Jako przykład można podać, że średnie przedsiębiorstwo handlowe w Toruniu płaciło w 1931 r. miesięcznie na bezrobotnych około 300 zł. W sumie tej nie mieściły się kwoty wpłacane przez pracowników zatrudnionych w tym przedsiębiorstwie. Sumami płynącymi z wyżej wymienionych źródeł na rzecz bezrobotnych dysponowały władze samorządowe.

Ponadto w okresie kryzysu tworzono fundusze będące w dyspozycji władz państwowych. Składały się na nie dopłaty do biletów kolejowych, do znaczków pocztowych, do posiadanych telefonów itp. Dopłaty te stanowiły dodatkowe środki na zasilenie funduszy Naczelnego Komitetu do Walki z Bezrobociem.

W akcji pomocy dla bezrobotnych uczestniczyły także, jak już wspomniano, miejskie władze samorządowe. Świadczenia miasta Torunia na rzecz bezrobotnych były dość duże. Na przykład w 1931 r. dochody z podwyżek za prąd, gaz i wodę przeznaczone dla bezrobotnych wynosiły razem 149 912 zł²⁶.

Już w początkowym okresie kryzysu przystąpiono do akcji na rzecz bezrobotnych. W Toruniu w styczniu 1930 r. przy pomocy magistrackiego Wydziału Opieki Społecznej rozpoczęto wydawanie zapomóg. Rozdzielono tą drogą między bezrobotnych 6000 zł. Państwowe fundusze w tym czasie jeszcze nie zostały przekazane do kas samorządów. Samotny bezrobotny otrzymywał w 1930 r. miesięczną zapomogę w wysokości 20 zł, bezrobotny z rodziną do 3 dzieci — 30 zł, bezrobotny z większą rodziną — 45 zł. Z tego wynika, że pomoc była nieproporcjonalna do potrzeb. Na podstawie informacji toruńskiego Urzędu Pośrednictwa Pracy w lutym 1930 r. na 2815 bezrobotnych — samotni stanowili 25⁰/o, obarczeni małą rodziną — 50⁰/o, a liczniejszą rodziną — 25⁰/o. A więc większość bezrobotnych (75⁰/o) to równocześnie głowy rodzin. Otrzymana pomoc pieniężna, po rozdziele-

²⁶ O dodatkowych obciążeniach na rzecz bezrobotnych, zob.: Słowo Pomorskie, z 1 XI 1931, nr 253, s. 1 — art. *Opłaty na rzecz bezrobotnych*; z 1 X 1931, nr 226, s. 5 — art. *Opłaty do taryf kolejowych*; z 21 XI 1931, nr 270, s. 11 — art. *Na zatrudnienie bezrobotnych*.

niu na członków rodziny — okazała się niewystarczająca dla egzystencji. Na jedną osobę w rodzinie bezrobotnego (4 osoby) przypadało na jeden dzień przeciętnie 25 gr, za które można było kupić pół kg żytniego chleba oraz 2 dkg salcesonu ²⁷.

Już w 1930 r. rozpoczęły swoją działalność różne instytucje do spraw bezrobocia. Bezrobotnym przyszedł z pomocą Obwodowy Fundusz Bezrobocia (OFB) w formie zasiłków. Zasięg tej akcji pomocy obrazuje tab. 6 ²⁸.

Tabela 6
Zestawienie wypłaconych z Obwodowego Funduszu Bezrobocia
zasiłków bezrobotnych w Toruniu
30 XII 1929 — 4 I 1931 r.

Okres	Ogólna liczba zasiłków	Kwota zł
30 XII 1929 — 30 III 1930	11 289	211 401,—
31 III 1930 — 29 VI 1930	6 668	121 301,12
30 VI 1930 — 28 IX 1930	3 158	53 296,54
29 IX 1930 — 4 I 1931	5 973	103 250,57
30 XII 1929 — 4 I 1931	27 088	489 249,23

Z powyższej tabeli wynika, że w II półroczu 1930 r. nastąpił wyraźny spadek sumy wypłacanych zasiłków. Zjawisko to należy tłumaczyć faktem zatrudnienia wielu bezrobotnych przy sezonowych pracach w rolnictwie, co automatycznie pozbawiało ich zasiłków. Równoległe władze miejskie Torunia kontynuowały prace doraźne w celu zatrudnienia bezrobotnych. Magistrat toruński do grudnia 1930 r. wydał na ten cel 526 000 zł, w tym 305 000 zł z subwencji rządowych. Zmierzano w ten sposób do zatrudnienia bezrobotnych przez 20 tygodni, by zdobyli uprawnienia do pobierania zasiłków z Państwowego Funduszu Bezrobocia ²⁹.

Wynika z tego, że nie wszyscy bezrobotni pobierali zasiłki z Państwowego Funduszu Bezrobocia. W 1931 r. na 3628 bezrobotnych otrzymywało zasiłki tylko 513 osób. Większość bezrobotnych była zdana na pomoc Magistratu oraz społeczeństwa. Organa centralne Funduszu Bezrobocia przeprowadzały doraźne kontrole bezrobotnych korzystających z zasiłków,

²⁷ Słowo Pomorskie, z 5 II 1930, nr 29, s. 4 — art. *Pomoc dla bezrobotnych*.

²⁸ O wypłacaniu zasiłków w Toruniu z Obwodowego Funduszu Bezrobocia, zob.: Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia, 18/1930, s. 22; 28/1930, s. 23; 41/1930, s. 23; 4/1931, s. 23.

²⁹ Słowo Pomorskie, z 5 XII 1930, nr 282, s. 8 — art. *Z Rady Miejskiej m. Torunia*; 14/1931, s. 10 — art. *O pomoc bezrobotnym*; Orędownik Powiatu Toruńskiego, 5/1934, s. 7 — art. *Ustawa o Funduszu Bezrobocia obowiązuje nadal*.

a nieprawnie pobierających zapomogi pociągano do odpowiedzialności sądowej³⁰.

Pewne sumy na tzw. akcję specjalną pomocy dla bezrobotnych przekazywał Magistratowi Urząd Wojewódzki Pomorski — Wojewódzki Komitet do Spraw Bezrobocia, zostały one przeznaczone głównie na zatrudnienie bezrobotnych przy pracach doraźnych. Pomoc w tym zakresie obrazuje tab. 7³¹.

Tabela 7
Zestawienie subwencji Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego
przekazanych na akcję pomocy bezrobotnym w Toruniu
w l. 1930—1934

Rok	Kwota zł	Przeznaczenie subwencji na	
		zatrudnienie bezrobotnych (zł)	zasiłki doraźne dla bezrobotnych (zł)
1934	24 500	22 500	2 000
1933	149 039	128 539	20 500
1932	206 500	205 000	1 500
1931	55 370	55 370	—
1930	36 800	35 000	1 800

W myśl zarządzeń Urzędu Wojewódzkiego można było zatrudnić przy pracach doraźnych jedynie bezrobotnych zarejestrowanych w Państwowym Urzędzie Pośrednictwa Pracy i nie pobierających zasiłków z Funduszu Bezrobocia lub innych (wsparcie gminne, renta itp.). Powyższa subwencja pieniężna miała więc na celu umożliwienie uzyskania prawa do zasiłków z FB.

Oprócz wyżej wymienionych form pomocy bezrobotnym, istniała jeszcze pomoc rządowa na tzw. zasiłki doraźne. Pewne subwencje na ten cel przekazywano Magistratowi za pośrednictwem Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego³². Z dniem 30 VI 1931 r. wypłatę zasiłków z tego tytułu przejął Obwodowy Fundusz Bezrobocia³³. Państwową akcją pomocy bezrobotnym (rozdzielone zasiłki) obrazuje tab. 8³⁴.

³⁰ Słowo Pomorskie, z 23 II 1930, nr 45, s. 13 — art. *Kontrola bezrobotnych*.

³¹ Odnośnie subwencji Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego na zasilenie akcji pomocy bezrobotnych, zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 937, k. 533; Subwencje na akcję specjalną dla bezrobotnych, sygn. 901, k. 4; Sprawozdanie i wyliczanie z otrzymanych subwencji rządowych na zatrudnienie bezrobotnych, sygn. 1025, k. 7—225; sygn. 901, k. 18—22; Sprawy zapomóg doraźnych państwowych (bezrobotnym i remigrantom), sygn. 816, k. 41, 126, 239.

³² Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 937, k. 392.

³³ Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia, 41/1931, s. 24.

³⁴ Ibid., 18/1930, s. 20; 28/1930, s. 21, 41/1931, s. 24; 5/1932, s. 28.

Tabela 8
Zasiłki dla bezrobotnych Torunia w formie zapomóg doraźnych
od lutego 1930 r. do grudnia 1931 r.

Okres	Ogólna liczba bezrobotnych objętych zasiłkami państwowymi	Kwota zasiłków w zł
II i III 1930	1 807	51 395
IV 1930	1 309	16 000
30 VII 1930 — 30 IX 1931	804	9 950
31 X 1931 — 31 XII 1931	1 751	18 459

Z tabeli wynika, że wysokość zasiłków udzielanych (w 1931 r.) bezrobotnym przez państwo — w formie gotówkowych zapomóg doraźnych — znacznie zmalała w porównaniu z 1930 r. Należy dodać, że jednorazowe zapomogi wahały się w granicach 5—80 zł. Ponadto władze państwowe przeznaczały pewne sumy na zatrudnienie bezrobotnych, a ich wysokość zależna była od przydziałów kredytów rządowych na dany miesiąc. Państwową akcją w tym zakresie obrazuje tab. 9³⁵.

Z końcem 1930 r. kredyty rządowe dla bezrobotnych zostały przez Ministerstwo bardzo poważnie zredukowane. Magistrat odtąd miał obowiązek wspierania bezrobotnych bez roszczenia pretensji do zwrotu tych wydatków z kredytów rządowych³⁶.

Ponadto z polecenia Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego Magistrat miał obowiązek organizowania kuchni ludowej, w której były wydawane bezpłatne obiady dla bezrobotnych Torunia. Kuchnia ludowa w Toruniu została uruchomiona w 1930 r.³⁷

W celu zorganizowania szerszej akcji pomocy bezrobotnym i skoordynowania wszystkich wysiłków zmierzających do zwalczania ujemnych skutków bezrobocia Rada Miejska powołała 25 VI 1930 r. Specjalną Komisję do Spraw Bezrobocia, w skład której weszli członkowie Rady Miejskiej i Magistratu. Powołanie komisji uzasadniano tym, że akcja państwo-zapomogowa na rzecz bezrobotnych, mimo dużego wysiłku skarbu państwa, nie jest w stanie rozwiązać tego trudnego problemu. Dla przykładu można podać, że na terenie miasta z ogólnej liczby 1850 bezrobotnych w dniu 11 VI 1930 r. korzystało z pomocy państwowego Funduszu Bezrobocia zaledwie 408 osób³⁸.

³⁵ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 1025, k. 65—230.

³⁶ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 901, k. 1.

³⁷ Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia, 18/1930, s. 20 — art. *Kuchnia Ludowa*; 28/1930, s. 21; 41/1930, s. 21; 17/1931, s. 22.

³⁸ W skład Specjalnej Komisji Mieszkaniowej do Spraw Bezrobocia weszli radni, przedstawiciele pracodawców oraz przedstawiciele magistratu. Skład komisji: prze-

Tabela 9
Subwencje rządowe na zatrudnienie bezrobotnych Torunia
w czasie od listopada 1931 r. do listopada 1934 r.

Okres	Liczba zatrudnionych bezrobotnych	Kwota zł
30 XI 1931 — 2 I 1932	1384	22 760
3 — 30 I 1932	1607	20 000
1 — 27 II 1932	1880	20 000
29 II 1932 — 2 IV 1932	2225	2 000
4 — 30 IV 1932	2502	15 000
2 — 28 V 1932	1840	1 900
30 V 1932 — 2 VII 1932	1636	19 000
4 VII 1932 — 3 IX 1932	1611	46 500
3 — 29 X 1932	864	15 000
XI 1932	587	15 000
XII 1932	563	20 000
I 1933	850	10 000
III 1933	1573	26 000
IV 1933	1481	9 500
V 1933	1448	6 000
VI 1933	1449	5 200
VII 1933	1341	5 200
VIII 1933	1287	9 700
IX 1933	1261	7 000
X 1933	1245	8 700
XI 1933	843	9 000
XII 1933	910	9 700
I 1934	892	5 700
II 1934	666	5 700
III 1934	1505	25 700
IV 1934	610	2 300
V 1934	681	1 200
VI 1934	702	3 000
VII 1934	764	1 000
VIII 1934	717	3 050
IX 1934	806	5 850
X 1934	927	6 200
XI 1934	1219	5 500
Razem	39 876	314 350

Zapoczątkowane w 1930 r. formy pomocy bezrobotnym Torunia były kontynuowane w następnych latach kryzysu, a fundusze przeznaczone na nie pochodziły z różnych źródeł, co przedstawia tab. 11 ³⁹.

wodniczący A. Kirstein oraz członkowie — Augustyniak, Przybyszewski, Schab, Górski, Malchrowicz, Pławski, Pohl, Brzeski, Kamiński i Zdanowicz — Arch., Tor., Akta Mag. Tor., Sprawy Komisji Mieszanej do Spraw Bezrobocia, sygn. 845, k. 3—4.

³⁹ O subwencji na akcję pomocy bezrobotnych w l. 1931—193 i jej źródłach,

Tabela 10
Działalność Kuchni Ludowej w Toruniu w l. 1930—1931

Okres	Liczba wydanych obiadów	Sumy wydatkowane w zł
19 II 1930 — 30 III 1930	55 321	15 165,55
1 IV 1930 — 30 IV 1930	114 838	31 076,67
1 VII 1930 — 12 VII 1930	10 361	2 175,80
4 I 1931 — 31 III 1931	—	30 436,—
19 II 1930 — 31 III 1931	180 520	78 854,02

Jak wynika z tabeli, większość sum przeznaczono na zatrudnienie bezrobotnych przy pracach doraźnych, która to forma była zarówno w interesie miasta, jak i bezrobotnych. W ramach robót doraźnych porządkowali oni park miejski, przeprowadzali meliorację łąk folwarcznych w Krowieńcu, kopali rowy w folwarku Katarzynka, urządzali skwery,

Tabela 11
Źródła funduszków na zatrudnienie i zasiłki doraźne dla bezrobotnych Torunia w l. 1931—1934

Rok	Fundusz (źródło)	Formy pomocy	
		sumy wydatkowane na zatrudnienie bezrobotnych w zł	zasiłki doraźne dla bezrobotnych w zł
1931	Rządowy, Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego, Wojewody Pomorskiego	393 300	150 210
1932	Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego, rządowy, Komitetu Wojewódzkiego do Spraw Bezrobocia	737 600	11 450
1933	Komitetu Lokalnego Funduszu Pomocy Bezrobotnym, Komisji Likwidacyjnej Wojewódzkiego Komitetu do Spraw Bezrobocia, Ministerstwa Opieki Społecznej, Komitetu Lokalnego, Funduszu Pracy, Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego	181 200	
1934	Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego	45 200	
	Razem	1 357 300	161 660

zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 901, k. 8—22; sygn. 937, k. 16, 151, 208; Zaspomogi doraźne, sygn. 843, k. 20; sygn. 1025, k. 3—49; Zatrudnienie bezrobotnych, sygn. 773, k. 11; Zatrudnienie bezrobotnych, sygn. 905, k. 10; sygn. 1025, k. 38—51, 133—225; Organizacja pomocy dla bezrobotnych, sygn. 806, k. 116, 312, 387; sygn. 816, k. 41, 126, 239; Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia, 17/1931, s. 24 — *Państwowa akcja pomocy bezrobotnym*.

porządkowali ogród botaniczny, usuwali śmietniki, przebudowywali wnętrze ratusza i szpitala miejskiego itp. Roboty były prowadzone na 3 zmiany, co 4 dni. Na jednej zmianie pracowano dziennie po 3 godziny. Przy pracach doraźnych zatrudniano bezrobotnych nie mających innych środków do życia i płacono im 0,72 zł za godzinę. Liczba bezrobotnych zatrudnionych przy pracach doraźnych była znaczna, np. w czasie od 31 VIII do 31 X 1931 r. zatrudniono 1920 bezrobotnych⁴⁰. Ministerstwo Opieki Społecznej pismem z 3 I 1933 r. wydało polecenie, by przy kierowaniu do pracy doraźnej uwzględniać w pierwszej kolejności tych bezrobotnych, którzy zasłużyli się w walce o niepodległość Polski⁴¹.

Ponadto w okresie zimowym bezrobotni otrzymywali zapomogi opałowe (drzewo, koks i węgiel) finansowane ze środków państwowych. Dość często Magistrat m. Torunia wypłacał bezrobotnym zatrudnionym przy pracach doraźnych należne im zarobki w formie opału. Stawki zapomogowe węgla na okres jednego miesiąca wynosiły:

- dla małej rodziny oraz samotnych utrzymujących rodzinę do 3 osób — 100 kg,
- dla średniej rodziny (4—6 osób) — 135 kg,
- dla dużej rodziny od (7 osób wzwyż) — 165 kg,
- dla samotnych — 60 kg.

Z polecenia Dyrekcji Funduszu Pomocy Bezrobotnym węgiel przyznawany bezrobotnym przez komitety pomocy powinien być rozdzielany w danym miesiącu. Magazynowanie było zabronione. Zezwalano jedynie na magazynowanie takiej ilości węgla, jaka była potrzebna na opał w kuchni ludowej oraz na wypiek chleba dla bezrobotnych. W akcji pomocy doraźnej obowiązywała już od 1931 r. zasada „nic darmo”, w myśl której bezrobotni winni odpracowywać otrzymane od komitetów lokalnych FPB świadczenia, zarówno gotówkowe, jak w naturze. Od tego obowiązku mogli być zwolnieni tylko ci bezrobotni, którzy byli czasowo niezdolni do pracy, albo opiekowali się drobnymi dziećmi⁴².

Akcja pomocy bezrobotnym od 1932 r. prowadzona była w szerszym zakresie niż w latach ubiegłych. Kierowały nią komitety do spraw bezrobocia. Powstawały one samorzutnie i stanowiły zespół ludzi działających dobrowolnie⁴³.

⁴⁰ O liczbie zatrudnionych przy robotach doraźnych, zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 1025, k. 32, 36; Spis osób zatrudnionych przy robotach doraźnych, sygn. 910, k. 1—14.

⁴¹ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Sprawy walki z bezrobociem — przepisy ogólne, sygn. 838, k. 2.

⁴² O akcji pomocy doraźnej, zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 303; sygn. 937, k. 630.

⁴³ Obrona Ludu, z 1 IX 1932, nr 105, s. 1 — art. *Fundusz pomocy bezrobotnym*;

Akcja pomocy bezrobotnym obejmowała również dzieci bezrobotnych, które zaopatrywano w odzież i obuwie. Dla przykładu można podać, że w 1933 r. zakupiono odzieży i obuwia dla 278 dzieci na łączną sumę 4766 zł. Na jedno dziecko przypadała kwota w granicach 5—50 zł⁴⁴.

Jednym ze środków pomocy dla bezrobotnych było tworzenie ogródków działkowych na podmiejskich terenach państwowych i samorządowych. Ogródki te przydzielano bezrobotnym w celu uprawiania warzyw i jarzyn na ich własny użytek. W trzech miastach województwa pomorskiego istniały ogródki działkowe administrowane przez Towarzystwo Ogródków Działkowych, a mianowicie w Toruniu, Grudziądzu i Tczewie. Miasto pobierało od Towarzystwa za obszar 20-morgowy 100 zł dzierżawy, natomiast działkowcy płacili za 1 m² symboliczną kwotę 2—3 gr. Spośród różnych form pomocy bezrobotnym akcją tę, w myśl poglądów kół rządowych, wyróżniały dodatkowo dwa ważne względy: natury ekonomicznej — możność oszczędzania na akcji dożywiania bezrobotnych i natury społecznej — łagodzenie ciężkiej sytuacji bezrobotnych ich własnym wysiłkiem oraz czasowo zajęcie ich przy pracy na działce. Ponadto, dbano w ten sposób rzekomo o zdrowie bezrobotnych, co miała zapewnić im praca na świeżym powietrzu⁴⁵.

Poza wymienionymi już organizacjami powoływano nowe komitety. Do 2 IX 1932 r. działał w Toruniu Wojewódzki Komitet do Spraw Bezrobocia. Działalność jego odtąd kontynuowała Komisja Likwidacyjna do 24 I 1933 r.

Dnia 28 X 1932 r. powstał w Toruniu Komitet do Spraw Bezrobocia, którego zadaniem było organizowanie pomocy bezrobotnym⁴⁶. Dyrekcja Funduszu Pomocy Bezrobotnym okólnikiem z 10 XII 1932 r. zobowiązała Komitet do Spraw Bezrobocia do nadesłania sprawozdania o przebiegu akcji kulturalno-oświatowej wśród bezrobotnych. Sprawozdanie informowało, że wydatki na powyższy cel były bardzo ograniczone. Mimo to Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w Toruniu urządziło świetlicę przy ul. Pod Dębową Górą dla dzieci bezrobotnych. Dzieci przebywały tu cały dzień i otrzymywały całkowite wyżywienie. Do świetlicy uczęszczało w 1932 r. około 150 dzieci z rodzin bezrobotnych⁴⁷.

Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 1, 54, 66, 102, 107, 137, 142, 172, 181—185, 196, 209; Instytucja zastępcza Funduszu Pomocy Bezrobotnym, sygn. 53, k. 613; Ewidencja wydanego bezrobotnym chleba, sygn. 799, k. 1—99.

⁴⁴ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., Sprawy zakupu odzieży dla dzieci bezrobotnych, sygn. 875, k. 4—17.

⁴⁵ O ogródkach działkowych, zob.: Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 937, k. 625, 628; sygn. 806, k. 242; Gazeta Ludowa, z 24 IV 1934, nr 46, s. 4 — art. *Ogródki działkowe dla bezrobotnych*.

⁴⁶ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 33.

⁴⁷ Ibid., k. 75.

Dyrekcja Funduszu Pomocy Bezrobotnym sprawowała wszystkie czynności konieczne dla akcji pomocy. Na przełomie l. 1932/1933 w miejsce Komitetu do Spraw Bezrobocia powstawały Komitety Lokalne Funduszu Pomocy Bezrobotnym. Dnia 24 I 1933 r. powstał Komitet Wojewódzki, tzw. Komitet Lokalny Funduszu Pomocy Bezrobotnym Województwa Pomorskiego, a 2 III 1933 r. — Komitet Lokalny Funduszu Pomocy Bezrobotnym m. Torunia⁴⁸. Środki na zaspokojenie potrzeb życiowych bezrobotnych i ich rodzin dostarczane były w tym okresie zasadniczo z następujących źródeł:

- dobrowolnych ofiar społeczeństwa,
- dotacji samorządowych,
- subwencji Komitetu Naczelnego Funduszu Pomocy Bezrobotnym,
- subwencji rządowych.

Na pierwszy plan wysuwały się subwencje ze źródeł centralnych, które w tym czasie były większe od samorządowych i obejmowały:

- akcję ziemniaczaną (zaopatrywanie bezrobotnych w ziemniaki)⁴⁹,
- pomoc w naturze (zaopatrywanie Komitetów Lokalnych w mąkę żytnią na wypiek chleba dla bezrobotnych)⁵⁰.

Na mocy ustawy z 16 III 1933 r. Fundusz Pomocy Bezrobotnym został wchłonięty przez nowo powstały Fundusz Pracy. Swoimi kapitałami (uzyskanymi drogą składek na bezrobotnych od pracodawców, robotników, urzędników państwowych, z budżetów miast i samorządów powiatowych, ze skarbu państwa) popierał on roboty prowadzone przez instytucje publiczne, społeczne i prywatne, przy których zatrudniano bezrobotnych⁵¹. Miał on za zadanie zmienić dotychczasowy sposób walki z bezrobociem. Celem jego była możliwie daleko posunięta likwidacja bezrobocia przez powstanie nowych źródeł stałego, a nie okresowego tylko zatrudnienia bezrobotnych. Należy jednak dodać, że Fundusz Pracy rozporządzał szczytłymi środkami finansowymi.

W związku z brakiem środków w budżecie państwowym i w budżecie samorządowym władze miejskie wezwały społeczeństwo Torunia do udziału w akcji doraźnej pomocy na rzecz bezrobotnych. Działająca w mieście specjalna Komisja Mieszana do Spraw Bezrobocia 24 VII 1930 r. wystosowała odezwę do wszystkich obywateli miasta, szczególnie wymieniając kupców, przemysłowców, przedstawicieli wolnych zawodów oraz właścicieli nieruchomości. Twórcy odezwy odwoływali się do uczuć obywatelskich i gorąco wzywali do dobrowolnego opodatkowania się na rzecz bez-

⁴⁸ Ibid., k. 177.

⁴⁹ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 1—6, 11, 91; Ziemniaki (przydział), sygn. 1006, k. 1—5, 10, 11, 29, 37—41.

⁵⁰ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 27

⁵¹ Gazeta Ludowa, z 16 IV 1933, nr 759, s. 4.

robotnych. Zebrana kwota pieniężna stanowiłaby odrębny fundusz i służyłaby na prowadzenie tych prac, których nie można pokryć ze środków bieżących budżetu miejskiego⁵². Treść powyższej odezwy została również opublikowana na łamach „Słowa Pomorskiego”⁵³.

Ponadto z apelem do społeczeństwa o szybką i ofiarną pomoc zwróciło się powstałe w 1931 r. (na okres trzech miesięcy) Towarzystwo Opieki nad Bezrobotnymi. Towarzystwo zostało zorganizowane przy współudziale władz szeregu stowarzyszeń, instytucji oraz społeczeństwa. Do zarządu Komitetu Towarzystwa weszła między innymi żona prezydenta miasta Torunia — Halina Boltowa⁵⁴. Z jej inicjatywy zostało otwarte w Miejskiej Kasie Oszczędności konto dla przekazywania składek. Akcja przebiegała pomyślnie⁵⁵. Do Kasy miejskiej wpływały dary pieniężne od właścicieli fabryk, instytucji oraz osób prywatnych. Brak jednak pełnych danych, na podstawie których można by ustalić wysokość kwot zebranych tą drogą w poszczególnych latach kryzysu⁵⁶. Dla przykładu można podać, że Sekcja Rozdzielcza Towarzystwa Opieki nad Bezrobotnymi w Toruniu wydała od 30 I do 12 III 1931 r. — 24 944 zasiłki dla bezrobotnych i ich rodzin w postaci bonów żywnościowych. Ogółem wydano w tym czasie bony na 4978 funtów chleba, 11 768 funtów słoniny i 5020 l mleka⁵⁷. Pomoc była zatem znaczna. W wymienionym czasie ci sami bezrobotni byli objęci doraźną pomocą kilkakrotnie. O zorganizowanie powszechnej i planowej akcji na rzecz bezrobotnych w mieście zabiegał w tym czasie również prezydent Bolt⁵⁸.

Należy stwierdzić, że społeczeństwo Torunia wykazywało zdecydowanie humanitarną postawę wobec bezrobotnych. Jego wkład we wszystkie organizowane akcje na rzecz bezrobotnych był znaczny. Wysiłek społeczeństwa idący w parze z wysiłkiem działających w tym kierunku różnych instytucji i organizacji społecznych okazał się niewystarczający dla całkowitego usunięcia skutków bezrobocia. Niemniej jednak akcje społeczne prowadzone w Toruniu na rzecz bezrobotnych złagodziły w pewnym stopniu ich ciężkie położenie.

⁵² Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 845, k. 9.

⁵³ Słowo Pomorskie, z 29 VII 1930, nr 173, s. 9 — art. *Odezwa do mieszkańców Torunia o obywatelski fundusz bezrobocia*.

⁵⁴ Głos Robotnika, z 27 I 1931, nr 12, s. 1 — art. *Pomóżcie bezrobotnym przetrwać ciężkie chwile*.

⁵⁵ Słowo Pomorskie, z 18 I 1931, nr 14, s. 10 — art. *O pomoc bezrobotnym*.

⁵⁶ O darach dla bezrobotnych Torunia, zob.: Orędownik Toruński, Ogłoszenia Magistratu m. Torunia, 16/1930, s. 7; 3/1931, s. 3; 12/1932, s. 2; 4/1932, s. 2; 39/1932, s. 174; 9/1933, s. 41; 32/1934, s. 142.

⁵⁷ Słowo Pomorskie, z 12 II 1931 nr 34, s. 9 — art. *Akcja pomocy bezrobotnym*; 46/1931, s. 8; 52^a/1931, s. 9; 64/1931, s. 8.

⁵⁸ Arch. Tor., Akta Mag. Tor., sygn. 806, k. 17.

Józefa Künstler

DIE LAGE DER ARBEITER IN TORUŃ
IN DER ZEIT DER WIRTSCHAFTSKRISE 1930—1934

(Zusammenfassung)

Von der Krise 1929—1934 wurde die gesamte Bevölkerung der Stadt Toruń betroffen; ihre Folgen waren aber für die Arbeiterklasse am empfindlichsten. Die häufigste mit der Krise verbundene Erscheinung war eine weitgehende Reduzierung der industriellen Produktion in fast allen Betrieben, was einen Beschäftigungsrückgang zur Folge hatte. Eine Ausnahme bildeten nur diejenigen wenigen Unternehmen, die die lebensnotwendigen Artikel für die Bevölkerung erzeugten. Der Produktionsrückgang und die Verminderung der Anzahl der Arbeitsplätze bewirkte die Hemmung des Akkumulations- und Reproduktionsprozesses, was eine bedrohliche wirtschaftliche Rezession hervorgerufen hatte.

Die Vfn. versucht, nachzuweisen, daß unter diesen Umständen in der Zeit der Krise bei den Unternehmern eine Tendenz zum Vorschein gekommen ist, die Arbeiter durch Lohnsenkungen, Verschlechterung der Sozialversicherung und Nichtbeachtung der Arbeitsgesetze stärker auszubeuten. Die Arbeiterklasse in Toruń sollte auf diese Weise die infolge unvollständiger Auslastung der Produktionsmittel entstandenen Verluste ausgleichen. Die Arbeiterlöhne, mit den Lebensmittelpreisen und Wohnungsmiete verglichen, konnten selbst ein bescheidenes Lebensniveau nicht bestreiten.

Zum wichtigsten sozialen Problem in Toruń während der Wirtschaftskrise wurde die steigende Arbeitslosigkeit. Die Arbeitslosen lebten in äußerster Not. Eine Gegenwirkung, z.B. die Abschaffung der Arbeitslosigkeit durch Interventionen von Seiten der Regierung, war nicht möglich, weil eine ähnliche Situation im ganzen Lande herrschte. Die zugunsten der Arbeitslosen veranstalteten Aktionen (durch den Staat, die Selbstverwaltung und gesellschaftliche Organisationen) hatten einen einmaligen Charakter und konnten nur eine Milderung ihrer schwierigen Situation erwirken. Die Preisstruktur der damaligen Zeit ermöglichte jedoch der Arbeiterklasse, die schwere Krisenzeit zu überdauern. Sie war durch die niedrigen Lebensmittelpreise, sowie durch hohe Preise der Industrierzeugnisse und Wohnungsmieten gekennzeichnet.